

„Kui ilusasti on Jumal mind loonud, et ma tohin eestlane olla.”

Lapsepõlveprojektsioone naisautorite 1930. aastate teise poole realistlikus lasteproosas

MARI NIITRA

Eesti lastekirjanduse arenguloos oli sõdadevaheline periood esimene suurem tõusuline nii ilmunud algupärandite arvu, vilka kirjastamistegevuse kui ka žanrilise mitmekesisustumise poolest (Krusten 1995: 97; Mattheus 2012: 108). Lastekirjandust hakati nägema kirjanduse täisväärtusliku osana, regulaarselt ilmusid lastekirjanduse arvustused ja aastaülevaated (Krusten 1984: 432; Mattheus 2012: 36) ning tõusid esile lastekirjandusele spetsialiseerunud autorid (Krusten 1984: 446).

Esimese iseseisvusaja lastekirjandus on leidnud käsitlemist ülevaatelistes tekstides, näiteks Reet Krustenilt (1984) „Eesti kirjanduse ajaloo” teemapeatükis 1920.–1930. aastate laste- ja noorsookirjandusest, monograafias „Eesti lastekirjandus” (Krusten 1995), samuti Ave Mattheuse (2012) doktoritöös eesti lastekirjanduse geneesist. XX sajandi lastekirjandust kasvatusteadusliku mõtte arenguga rööbiti on vaadelnud Mare Mürsepp (2005). On ilmunud käsitlusi üksikautoritest, näiteks Jüri Parijõest, Karl August Hindreyst, Irma Truupõllust. Teemaatilises löikes on sõdadevahelise perioodi poisteraamatuid vaadelnud Ave Mattheus (Tarrend 2005/2006), samuti olen käsitlenud rahvuslikku ideoloogiat loomamuinasjuttudes (Niitra 2005).

Et toonase lastekirjanduse paljusid aspekte pole veel kajastatud, saati siis ammendavalt, pole eraldi luubi alla võetud ka naiste sulest ilmunud lastele kirjutatud loomingut. Selles artiklis on tähelepanu 1930. aastate teisel poolel realistlikke lasteraamatuid avaldanud naiskirjanikel. Vaadeldavaist teoseist on praeguseni tuntud ja lastekirjanduse kanooniliste tekstide hulka jõudnud Marta Sillaotsa „Trips, Traps ja Trulli” sari (vt nt Eesti lastekirjanduse kuldvara 2018). Sellest ja Jetta Ollik-Andevei noorsooromaanist „Alati valmis!” on Eestis ilmunud kordustrukid (vastavalt 1987 ja 1991), teised käsitletavad teosed on aga jäänud tähelepanuta.¹ Vaatlen kõnealuse perioodi naisautorite realistlikku lasteproosat, keskendudes lapsepõlve ja laste kasvukeskkonna kujutamisele. Samuti vaatlen, kuid võrd juhendusid autorid toonastest algupärastele lasteraamatutele esitatud ühiskondlikest ootustest noore riigi kodanike kasvatamisel.

¹ Eksiilis ilmus pärast Teist maailmasõda nii Sillaotsa kui ka Mäelo lasteraamatuid, kuid Eesti publikuni need arusaadavalt ei jõudnud.

Lastekirjandus ajastu kontekstis

XIX ja XX sajandi vahetus oli lapsekäsitluses murranguline. Eraldi uurimisvaldkonnana kujunes välja lapsepsühholoogia (vt nt Heywood 2018: 1), rootsi kasvatusteoreetik Ellen Key määratles aastal 1900 ilmunud teose „Barnets århundrade” pealkirjas algava sajandi „lapse sajandina”. Poliitiline üldsus hakkas laste heaolu nägema prioriteedina, seades eesmärgiks igale lapsele lapsepõlve pakkuda (Cunningham 2014: 203). Rahvusriikides üle Euroopa tõusis XX sajandi algul esile laste seostamine ühiskonna tulevikuga, lapsi nähti rahvuse suurima varana, millest sõltus riigi käekäik (Cunningham 2014: 178–179). Last sai vaadelda potentsiaalse ideaalkodaniku, eeskuju ja inspiratsioonina täiskasvanutele ja teistele, vähem ideaalsetele lastele (Kelen, Sundmark 2013: 3). Samas on mis tahes ühiskonnakorrad või režiimid alati motiveeritud muutustele vastuvõtlikku noorsugu vastavalt vajadusele indoktrineerima (Heywood 2018: 275).

Sarnaseid suundumusi võis täheldada ka noores Eesti Vabariigis. Nõnda kuulutas ajakirja Kasvatus esimese numbriga juhtkiri aastal 1919: „Riik on loodud, loogem kodanikka!” Esimese iseseisvusaja lastekirjanduses väljendus „omakultuuri loomise hoog” (Krusten 1995: 105) muu hulgas õpikute koostamises, maailma lastekirjandusteoste tõlkimises, kirjastuste asutamises, lasteraamatusarjades. Kolmekümnendail ilmus Eestis keskeltläbi 50 laste- ja noorsooraamatut aastas – varasemaga võrreldes mitmekordselt enam, nende hulgas nii tõlketööseid kui ka algupärandeid (Krusten 1984: 428). Nõudlus algupäraste lasteraamatute järele oli iseäranis suur, kujutasid need ju lastele ja noortele tuttavat maailma ja harjumuspärast elu (Mattheus 2012: 36). Ehkki tegu oli nii kvantitatiivse kui ka kvalitatiivse tõusuajaga, nuriseti algupärase lastekirjanduse nappuse üle. Marta Sillaots, kes võttis sõna ka kriitiku ja kasvatusasjatundjana ning kellest on siinses numbris juttu põhjalikumalt Külliki Steinbergi (2023) ning Johanna Rossi (2023) artiklites, kurtis, et „eesti o m a d laste- ja noorsookirjanikud kirjutavad tütarlastele harva ja pooljuhuslikult” (Sillaots 1939a: 261).

Lastekirjandus on paratamatult üldkirjandusest rohkem seotud kasvatusliku aspektiga (vt nt Nikolajeva 1996: 3). Toonasele ajastule oli iseloomulik näha lastekirjandust eeskätt pedagoogilise, mitte niivõrd esteetilise nähtusena. Sarnased seisukohad domineerisid eesti lastekirjanduse kriitikas ja teoreetilises mõttes: Jaanika Palm võtab kokku, et kirjandus peaks toonaste käsitluste hinnangul arendama nii rahvuslikus, usulises, kunstilises kui ka keelelises plaanis. (Palm 2010: 53) Nii postuleeris Jaan Roos (1937): „Noorsookirjandus taotleb pedagoogilisi eesmärke ja on seepärast teatava määrani alistuv pedagoogilisele ja seega ka ühiskondlikule tellimusele”. Kirjandust mõtestati kasvatuses: „Iseseisvalt mõtleval, tugeval isiksusel on ju kasvatuses eesmärgiks; lugemisvaragi peab olema vahendiks selle sihi taotlemisel, olgu siis tegemist poiste või tütarlastega” (Sillaots 1939a: 266). Lastekirjanik, pedagoog ja kriitik Jüri Parijõgi (1936: 442) kirjutab 1935. aasta noorsookirjanduse ülevaates: „Kui tänapäeval nõutakse küpselt kirjanduselt, et ta peab rahva loovaid jõudusid ja tungisid mõjustama positiivselt, siis seda suurema õigusega tuleb seda nõuda noorsookirjanduselt.” Kolmekümnendate lastekirjanduse mõtestamispuudlustes tõuseb esile poleemika, kas lasteraamat peaks tegelikkust ilustama või näitama ka selle varjukülgi (Krusten 1984: 432).

Neid suundumusi võimendas omakorda vaikiv ajastu. 1935. aastal loodud riiklik propagandatalitus korraldas muu hulgas mitmesuguseid isamaalisi kampaaniaid, millest tuntumad on nimede eestistamine, kodukaunistamine, raamatuaasta ja raamatufond ning rahvarõivaste elustamise kampaania. Samuti koordineeris talitus riiklike tähtpäevade tähistamist (vt Vaan 2005: 48–49). 1935. aastal hakkas ilmuma kasvatusteaduslik ajakiri Eesti Kool, mis oli selgelt riikliku hariduspoliitika hääleandja (Müürsepp 2005: 109) ning mille veergudel võttis sõna koguni riigivanem Konstantin Päts.

Riiklik kultuuripoliitika kujundas kirjanduspilti kõige selgemini teoste auhindamisega: nt tõsteti romaanivõistlustel esile ajaloolisi romaane, Vabadussõja käsitlemist ning positiivset elukujutust (Süvalep 2001: 218–220). Kolmekümnendate keskepaigas kasvas plahvatuslikult eesti rahva minevikku kujutavate ajalooliste romaanide arv (Kaljundi, Kreem 2018: 80). Toona olulisim lasteraamatute väljaandja kirjastus Loodus hakkas aastast 1935 romaanivõistluste eeskujul korraldama lastekirjanduse võistlusi, mille põhikriteeriumiks oli seatud teema positiivsus ja kodumaine ainestik (Krusten 1995: 107). Krusten (1995: 130) märgib, et sellest nõudest lähtusid pigem kirjanduses algajad või diletandid, „kes soovisid igal juhul silma paista”.

Esimese võistluse üks võidutöö oli Karl Ristikivi „Lendav maailm”, patriootlik allegooria suitsupäasukestest (vt lähemalt Niitra 2005). Torkab silma, et tavaliselt olid võidutööd muinasjutud või fantaasiasugemetega, mitte aga realistlikud jutustused. 1938. aastal tekitas poleemikat Jüri Parijõe „Teraspoiis” tunnustamine vabariigi presidendi auhinnaga, samas kui komisjoni ettepanek – Friedebert Tuglase „Väike Illimar” – jäeti kõrvale (Süvalep 2001: 218), väljendades „aktuaalse kasvatusteoloogia ja avaraimas mõttes humanistliku elukäsituse vastasseisu” (Müürsepp 2005: 120). Ave Mattheus (2012: 36) leiab, et vaikiva ajastu lastekirjanduse eesmärgina rõhutati ennekõike riigile ja rahvale ustavate kodanike kasvatamist, samas kui „inimese individuaalne areng ning kunstilised ja esteetilised taotlused, mis olid laste- ja noortekirjanduses alles äsja hakanud tähtsustuma, nihkusid taas tagaplaanile”.

Ent ka ilma riigi sekkumiseta peeti 1930. aastatel intellektuaalsetes ringkondades elavat arutelu rahvuspsühholoogia ning rahvusliku identiteedi üle. Ajastule iseloomulikus biologiseeritud vaimus valutati südant rahva elujõulisuse ja võimaliku rahvusliku degenereerumise üle (vt Veski 2015). Nagu mujal üle Euroopa, levisid siingi eugeenilised ideed, mille üks praktiline väljund oli karskusliikumine rahvuse kvaliteedi tõstmise eesmärgil (Kalling 2020; Veski 2015: 134). Kiire moderniseerumine tõi haritlaskonna arvates ühelt poolt kaasa vajaduse vabaneda iganenud kommetest ja mõttemallidest, teisalt levis mure väliste kultuurimõjude laastavate tagajärgede ning rahvusliku eripära kaotamise pärast.

Keskendun 1930. aastate teise poole realistlikule lasteproosale, kus on juttu laste elust kaasajal või lähemas minevikus. Vaatluse alla tulevad Marta Sillaotsa „Trips, Traps ja Trull” (1935), „Trips, Traps, Trull Tartus” (1936), „Trips, Traps ja Trull Haapsalus” (1937) ja „Trips, Traps ja Trull saavad sõbra” (1938); Helmi Mäelo „Pärt on minu sõber” (1935), „Salme astub ellu” (1937) ja „Soohüti Liine” (1938); Valve Saretoki „Sinistkirja nukulapp” (1938) ja „Kiki suur suvi” (1936), Irma Truupõllu

„Aadi esimene armastus” (1937), Jetta Ollik-Andevei „Erni” (1936) ja „Alati valmis!” (I–II osa, 1937–1938) ning Agnes Kauts-Vesilo „Juss ja Maarja” (1936).

Eeskätt pööran tähelepanu küsimusele, milline on nendes teostes esile manatud lapsepõlv ning mis põhjusel seda sellisena kujutatakse. Mind huvitab, kuidas need teosed toonase kriitilise diskussiooni valguses – kas lastekirjandus peaks elu kajastama ilustatult või mitte – laste elu kujutavad. Samuti on põhjendatud küsimus, kas ja millised vaadeldud raamatuid võiks olla väärt taasavastamist. Raamatuid analüüsid ilmnas korduvate ja domineerivate teemade ring. Järgnevalt toon välja olulisemad teemad ning illustreerin neid tekstinäidetega, võrreldes tekste kõnealuse perioodi olme, argi- ja ühiskonnaeluga.

Enne ja nüüd, siin ja mujal

Vaadeldud raamatuis ilmnevad kaht tüüpi võtmed kaasaja konteksti avamiseks, nimelt ajaline ja ruumiline kõrvalpilk Eesti laste elule. Mítme autori loomingule pakuvad laiemat konteksti nende mälestusteosed: Sillaots ja Mäelo on jaganud isiklikke lapsepõlvkogemusi vabariigieelsest ajast, Saretok riigi algusaastaist. Nende autorite lapsepõlve iseloomustas nii moderniseerumise hoogustumine, naiste haridusväljavaadete avarandumine kui ka majandusliku iseseisvuse püüd. Nii Sillaotsa „Sealpoolt künniseid” (1939b) kui Mäelo eksiilis ilmunud „Talutütar” (1959) kujutavad paljulapselise pere hariduslike ambitsioonidega tütre kasvukeskkonda ainelises kitsikuses, esimesel Tallinnas, teisel maal. Autoritel oli isiklik kogemus, kuidas naisena hariduse abil silmapaistvale ühiskondlikule positsioonile jõuda.

Iseseisvuseelse keerulise mineviku kasutamine lasteraamatutes võimaldas rõhutada, kuidas elu oli kaasajaks märkimisväärselt edenunud. Jutustustena lähiajaloo on vormistatud Mäelo „Pärt on minu sõber”, „Soohüti Liine”, „Salme astub ellu” ning Ollik-Andevei „Erni”. Üldjuhul on loodud seos kaasajaga, näiteks alapealkirjana („Lugu tütarlapselt üle viiekümne aasta tagasi”, Mäelo 1938); raamjutustusena emalt pojale jutustatud lugu kolmkümmend aastat tagasi elanud poisist („Jah, see kõik oli päris tõsi!”, Mäelo 1935: 107) või toob loo olevikku epiloo: „See tõestisündinud lugu on jutustatud Maltsa vanaperenaise Liine poolt oma väikesele pojapojale. Vanaperemees Juhan, endine Juku, pühib vargsi pisaraid, kui kuuleb seda.” (Mäelo 1938: 114) Sündmustiku minevikku projitseerimine võimaldab luua kontrasti kaasajaga, nii on raamjutustuse taustana kujutatud aega peale katsumuste ületamist, näiteks kolmekümnendate harmoonilist pereelu ning materiaalselt küllust.

Mäelo puhul põhineb ajalooline mõõde autori isiklikul lapsepõlvkogemusel, mida rõhutas ka omaaegne kriitika: „See on meie esimese-põlve haritlase tavaline elukäik: algab talutarest, jõuab iseõppimise ning edasipüüdlikkude pingutuste kaudu ülikoolini ja vabakutselise haritlaseni” (Parijõgi 1936: 447). Nii Pärt kui ka Liine kogevad lapsepõlves vanema surma, ainelist viletsust, ülekohut ja katsumusi kasuperes. Jutustuse algul seitsmeaastast Pärti on kujutatud moraalselt täiusliku kangelasena, kes raskuste kiuste haritud meheks kasvab. Vaene pere annab noorima poja onule kasvatada, järgneb ema surm. Tark, töökas ja vooruslik Pärt jääb igas

olukorras ausaks ja sihikindlaks, olles Liine ning Salmega võrreldes üheplaanilisem kangelane. Viimaste lapsemaailma kujutatakse seevastu empaatilisemalt ja usutavamalt. Episoodilist tagasivaadet minevikku kasutavad teisedki autorid: isad jutustavad lastele meelsasti lapse- ja karjasepõlve juhtumistest maal (Truupõld 1937; Sillaots 1936, 1938a).

Sageli näidatakse tegelase sotsiaalse staatuse edenemist, kusjuures indiviidi arenemist kujutatakse rööbiti Eesti ühiskonna edenemisega. See ei pruugi alati olla otsesõnu välja toodud, kuid lugeja ei pääse mööda järeldest, et mineviku raskused on oma riigi saabumisega seljataha jäänud või jäämas. Pärdi ja Erni sirgumist näidatakse väikelapsest noormeheeni välja, kusjuures täiskasvanuks saamine langeb mõlemal ajalisel kokku Eesti Vabariigi sünniga. Erni osaleb Vabadussõjas sõdides otseselt vabariigi sünnis. Peamiseks parema elu saavutamise vahendiks sai minevikku kujutavais teostes haridus. Üle Euroopa hakati kohustusliku koolihariduse sisseeadmisega XIX sajandi lõpuks õpinguid nägema parema tuleviku võtmena. Leidis aset üleminek mõtteviisile, et lapse töö on peaaesjalikult õppimine (Cunningham 2014: 158–159). Koolihariduse tähtsustamine ning töö ja kooliskäimise proportsiooni nihkumine peegeldub ka vaadeldud teostes. Iseseisvuseel ajal sirgunud laste jaoks pole isegi elementaarne haridus veel enesestmõistetav, samas näidatakse seda õlekõrrena edukasse tulevikku, mispuhul tuleb teinekord vastuoolu liikuda. Isegi vaeslaps Liinele annab tüdruku kostile võtnud peremees lootust haridust saada: „Kui on tubli ja viks tüdruk, saadan kooligi, kui suuremaks kasvab” (Mäelo 1938: 77).

Kooliskäimine oli tsaariaegse lapse jaoks üksiti võimalus pääseda raskest tööst. Pärdi jaoks olid koolipäevad „puhkepäevad ta elus” (Mäelo 1935: 43). Mitmel puhul tuleb aga peategelast esmalt veenda, et kooliskäimine on meeldiv ja vajalik tegevus. Vaba ringijooksimisega harjunud Salmel on koolimineku ees tugev tõrge. „Sügava ohkega avab Salme esimese lehekülje. Siit peab algama ta õppimise töö: igav töö, raske töö. Milleks üldse on vaja õppida? Võiksid õppida ainult need, kes ise tahavad kooli minna, tema ei taha.” (Mäelo 1935: 201) Ka Maarja ning Erni pole kooliminekust vaimustuses. Isa julgustab Ernit: „Eestlased on targa peaga rahvas ja neile ei too aabitsatarkus highi otsaette” (Ollik-Andevei 1936: 36).

Kooliminekut peljanud Pärti saadab juba esimesel päeval edu. „Nii emakeele lugemise kui ka vene keele tähed õppis Pärt oma isakodus venna Juksi õppimist jälgides. Keegi ei olnud neid talle sunniviisil õpetanud.” (Mäelo 1935: 43) Külakooli parima õpilasena unistab ta vallasekretäri ametist. Et onu edasiõppimist ei toeta, on poiss viielisena ministeeriumikooli lõpetades sunnitud linnas kingsepaõpilaseks hakkama ning kogeb proletaarse seltskonna halvaks panu. Ta saab kingsepasellidelt hüüdnimeks „ministerski” ja töökojas ilgutakse tema raamatuhuvi üle. Õnneks jääb nutikas noormees silma politseiülemale, kes ta enda teenistusse kutsub, ning järkjärgult liigub Pärt raskusi seljatades eesmärgi poole, hiljem seda lausa ületades.

Teine võimalus võrdlevat kõrvalpilku pakkuda on näidata Eesti elu välismaal elavale sõbrale või sugulasele (Saretok 1936; Truupõld 1937). 12-aastane Kiki kutsub Eestisse suve veetma soome sõbranna, töösturi tütre Väiski, kellele käis aasta eest saksa keelt õpetamas. Kiki ema teeb soomlannale ettepaneku maal Kiki vanaisa juures suvitada. „Kiki meelet alul see mõte ei kõlba kuhugi. Mõelgu ainult ema –

Väisänenide uhke suvila romantilisel kaljusaarel ja vanaisa vähenõudlik Lilleru, kus aknad on nii pisikesed kui pääsusilmad!” (Saretok 1936: 10) Ema ettepanekul hakkab Väiski eesti keelt õppima, ise sukki nõelumä ja toime tulema „pisiasjadega, mis tema eest toimetasid kodus virgand teenijakäed” (Saretok 1936: 16). Lõuna-Eestis suve veetes saab soomlanna osa eesti maaelu idüllist, kogedes lihtsat, kuid tema jaoks eksootilist elu. Ema ja tütar arutavad korduvalt, kuidas kodumaa jõukale välismaalasele paista võiks. Maal vaesele suurperele külla minnes on Kiki ehmunud, kui laokil majapidamine on: „On arvata, et toas ei ole parem lugu ja seda ometi ei või näidata soomlasele! Mis kujutluse ta saaks eesti maaelust!” (Saretok 1936: 55)

Truupõllu „Aadi esimene armastus” on omamoodi kiriromaan, kus 12-aastane nimegelane peab kirjavehetust New Yorgis elava tädipojaga. Osa Aadi suvel maal viibimise elamustest antakse edasi ka kirjadena vanematele ning linnasõpradele. Kiri on siinkohal tõhus võte tegelase emotsioonide, kogemuste ja tähelepanekute edasiandmiseks, näidates naiivse minajutustaja läbielamisi ja arengut. Algul väljendab Aadi soovi Ameerikasse kolida, kuna „[i]sa ja siin maal kõnelevad ikka, et ega’s siin rikkaks ei saa, õnne, kes pääseb Ameerikasse ehk Austraaliasse, seal raha kohe vedeleb tänaval” (Truupõld 1937: 34).

Jutustus annab edasi Aadi hoiakute muutumist maaelu tundma õppides. Sugulase kirjadedest selgub omakorda, et elu Ameerikas polegi nii roosiline ning Aadi kirjade mõjul hakkab tädipoeg kavandama hoopis kodumaale tulekut. „Sa ütled, et tuleval suvel on Eestis laulupidu ja siis sa tuled ja tood suure aurikutäie eestlasi kaasa, nii et Tallinn saab neid täis. [---] Sa ütled, et mõnedel eestlastel olla koduigatsus nii suureks läinud, et nad jäävadki Eestisse ja ostavad endile farmid.” (Truupõld 1937: 195) Sügiseks tagasi Tallinna jõudes ootab Aadit üllatus: isa on rajanud oma kingsepatöökoja ning pere on kitsast keldritoast uude avarasse majja kolunud.

Nii minevikuprojektsiooni kui ka Eesti-välist konteksti kasutavad teosed arenevad järk-järgult objektiivsetest agraarse elu raskustest või negatiivsest eelhoiakust positiivse pöörde poole. Minevikku ei ole idealiseeritud, pigem näidatakse tegelaste valikuid, millega õnnestub probleeme seljatada ning endale sobiv tulevik kujundada. Vabariigieelsel ajal, mil kohustuslik haridus piirdus mõne külakoolitalvega, aitas olude kiuste edasiõppimine parema, näiteks linnaharilase elustandardi juurde. Mitmed 1930-ndate kujutused viivad lugeja vältimatule järeldusele, et Eestis on hea elada: kas siis sellepärast, et on loodud oma riik, mis liigub teel õnnele, või selgub näidete varal, et ega mujalgi elu parem ole. Esialgne rahvuslik alaväärsustunne asendub süžee käigus hoopis uhkusega, millele välismaalaste tunnustus kaasa aitab.

Peremudelid ja soorollid

Peretüüpe pakuvad kõnealusel teosed laias spektris: on traditsioonilisi taluperesid nii minevikus kui ka kaasajas, orbe, heal järjel linnaperesid, aga ka kehvikperesid, kus peamine probleem on vanema alkoholismi või haigusega seotud vaesus. 1930-ndate naisekuvandis rõhutati perekeskset emarolli, teisalt toimus kiire emantsipatsioon ja naise õiguste teadvustamine. Juhan Vilmsi 1920. aastal sõnastatud „[h]aritud,

seesmiselt ja väliselt kultuuriline, hingeliselt ja kehaliselt välja arenend ema – olgu meie rahvusline naisterahva ideaal” oli iseäranis aktuaalne vaikival ajastul. Et naisemantsipatsiooni nähti pigem ohuna ühiskonnale, püüti naiste aktiivsust suunata füsioloogiliselt ja rahvusbioloogiliselt sobivamate kutsete poole. (Kalling 2006: 21–22) Arvukates kodumajanduskoolides propageeriti perenaise elukutset, samuti rõhutati naiste bioloogilist rolli rahva elujõu püsimisel, kasutades sihtgrupini jõudmiseks näiteks tollaseid naisteajakirju (vt Kannike, Uibo 2022: 154).

Erinevalt propageeritud naisekuvandist väljendavad kõnealused teosed aga nii XX sajandi alguskümnendel kiirelt aset leidnud peremudeli ja naiserolli moderniseerumist kui ka sellest tulenevat rollide paljusust. Minevikuaineliste teoste lapsed kasvavad traditsioonilises taluperes, orbudega on tegu Mäelo minevikust kõnelevates teostes „Soo Hüti Liine” ja „Pärt on minu sõber”. Liine viinaveega isa jäi rongi alla; ema kohta kuuleb tüdruk võõrastelt inimestelt, et on „va joodiku juurest ära joosnud” ja saksikuks muutunud (Mäelo 1938: 103). Last kasvatab kirjaoskamatu vanaema, kes käib ümbruskonna taludes söögi eest abiks ning tema päevade kaupa kodust äraolekul tegutseb väike Liine omapäi. Talupere elu kujutab peretütre silme läbi „Salme astub ellu”. Peres on viis aastat vanem vend, isa-ema, vanaisa ning teenijarahvas. Pime vanaisa on leebe ja mõistev, talutöödega hõivatud ema rangem ning isa päris karm. Tavaline on ihunuhtlus: „Nii need isad on, ikka peksavad” (Mäelo 1937: 170). Kauts-Vesilo jutustuses „Juss ja Maarja” on Maarjal lähedane side hoolivate vanematega, samas kui sõber Jussi peres on probleemid raskelt haige ema ning joodikust isa tõttu.

1930. aastate laste kasvukeskkonda kujutavasse raamatuisse on ilmunud moodne linnaperekond, samas kui maapered jäävad traditsioonilise elukorralduse juurde. Saretoki „Kiki suures suves” on keskmes jõukas ühelapseline linnapere koduse, ent haritud emaga. Ema ja tütre suhe on usalduslik ja sõbrannalik, arstist isa viibib enamasti perest eemal tööl, ilmutades end igapäevaelus episoodiliselt. Isa ühineb puhkuse ajal põgusalt perega, tulles üksiti vaatama, kuidas suvila ehitustööd edenevad.

Võrdlemisi jõukal järjel on kolmikutest poiste pere samuti koduse ema ja õpetajast isaga Sillaotsa „Trips, Traps ja Trulli” sarjas. Pere juures elavad vanaema ning tädi, kes aktiivselt laste kasvatamises osalevad. Seiklusjanulistega kolmikutega juhtub alatasa pahandusi, kuid neid lahendatakse tasakaalukalt, osutades alati õppimiskohtadele. Tegelasid iseloomustab keskklassi elustiil, mida siiski lastele enesestmõistetavana ei serveerita. „Parem tänage Jumalat, et te pole vaesed. Ja olge õnnelikud, et teil on oma kodu. Ja et teil pole tarvis väljas vihma käes endale leiba teenida.” (Sillaots 1936: 18)

Kontrastina linnaprouadele on 1930-ndate maaperede emad igapäevatöödega äärmiselt hõivatud ning neil pole mahti lapsi liigselt poputada. Maal teevad poisid ise voodi üles, harjavad ja parandavad oma riideid ning aitavad ema.

Valgu tädi on õhtul viimane ja hommikul esimene, temal on kõige pikem tööpäev Eestis. Ükski mõistlik inimene ärgu olgu nii rumal, et hakkab taluperenaiseks. [---]
Ma mõtlen, peremeheks võiks ennemini olla, sest onu saab päeval teha lõunauinakut,

hobusega sõita ja kui ta tööd teeb, siis on tal üksainus käsil, kuna tädil on neid ühekorraga musttuhat. (Truupõld 1937: 57)

Hiljem nendib poiss siiski, et peremehe töö on veelgi raskem. Igal juhul rõhutatakse peategelase suu läbi nii taluperenaise kui ka -peremehe töökohustuste raskust, Aadi õpib jutustuse käigus omakorda rasket tööd idealiseerima. Maal püütakse arvukaid majapidamistöid rohkem pereliikmete (ja sugude) vahel jagada. „Ema, siin on meestest teistmoodi arvamine kui linnas. [---] Tädi arvab, see olla hea, siis poisid teavad, kui palju on emadel tööd, ja suureks saades ei pruugi nad nii abitud mehikesed olla.” (Truupõld 1937: 60)

Maaperede lasterohkust on näidatud pigem edumeelsena. Kolmekümnendate linnas valitseb ühelapselisus, viielapselise pere Olev elab silmatorkavas vaesuses. Karjapoisi kohta torkab klatšihimuline külanaine: „Eks ikka ole armetu küll, isa perekonnas töövõimetu sant, ema kah viletsake ja ilmaaegu soetatud lastekari muudkui nõuab ja nõuab” (Saretok 1936: 66). Äärmine häda tõukab poissi koguni pererahva tagant toitu varastama.

Saretoki „Sinistkirja nukulapis” (1938) ei esine ainsatki meestegelast, üksnes tüdrukud, emad ja naissoost õpetaja. Toona tüdrukute seas populaarsest nukulappide ehk õmblustööst üle jäänud riidetükkide vahetamisest tekivad tegelaste vahel inetud intriigid ja kuulujutud. Intrigiidide ohvriks langeb uus tüdruk, emaga suurest linnast väikelinna kolinud Ritva. Näidatud on töötavat naist, kes ennast ja oma last iseseisvalt ülal peab, kuid isa olemasolu jutuks ei tule. Ritva ema on pärinud onult maja ning kavatseb end väikelinnas elatada õmblustööga. „Ta p i d i saama tööd, sest ainult majast ning aiast saadava sissetulekuga ei jõudnud ta katta kõiki ülalpidamiskulusid, rääkimata sellest, mida vajas koolis käiv ning kasvav Ritva” (Saretok 1938: 13).

Ollik-Andevei skaudiloo „Alati valmis!” viielapselise kehvikpere probleemid on seotud peamiselt sellega, et isa on joodik, kaksikutest vanemad vennad aga lapsest saati pärilike (*sic!*) kuritegelike kalduvustega. Pereema on kujutatud olude ohvrina, kes pärast mehe surma kivikarjääri rasket tööd murdma läheb ning pättidest poegade tõttu koguni vangis peab istuma. Olev pöörab enda ja pere saatuse tõusuteele tänu skautlusele ja skaudijuhi toetusele.

Kolmekümnendate noorsookirjanduse tegelaste emad on sageli haritud ja iseseisvad, teisalt teostavad ennast teadlikult koduses sfääris. Naiste töötamine on seotud pigem materiaalse vajadusega: näiteks töötab üksikema selleks, et lapsele parimat pakkuda. Teisiti on lood maal, kus taluperenaise traditsiooniline positsioon on mehega võrdväärsem. Idealiseeritakse maaelu ja maaperet, ehkki sellega kaasnes nii vanasti kui ka iseseisvas riigis raske füüsiline töö. Mitmes nii minevikust kui ka kaasajast kõnelevas teoses on tõsise laste kasvukeskkonda mõjutava probleemina välja toodud isa alkoholism, teema, millega tegeles aktiivselt ka toonane karskustöö (vt Kalling 2020), kus löid kaasa paljud toonased nais- ja meesharitlased. Kõnealused teosed näitavad seega peremudeleid märksa mitmekesisemalt kui propageeritud ühekülgsete ideaalid.

Maaelu voorused

Sõdadevahelisel perioodil toimus ühelt poolt Eesti ühiskonna kiire moderniseerumine, teisalt seoti identiteeti sümboolselt endiselt maakeskkonnaga. Kolmekümnendatel elas maal umbes kolmveerand Eesti elanikkonnast (Tiit 2022: 18), nii oli ka tollases „Eesti kultuuris ja eesti teadvuses [---] maaelu endiselt liikumapanev jõud ja keskpunkt” (Hasselblatt 2016: 413). Juba XIX sajandil oli eesti rahvuse võrdkujuna kinnistunud talupoeg ja talu (Kaljundi, Kreem 2018: 83) ning see jätkus iseseisvusaastatel. Kujutavas kunstis armastati talumaastikke, kusjuures „[t]alude kujutamisele oli iseloomulik vanemate ja kehvemate eelistamine moodsatele, ühelt poolt ehk rahvusromantismi perspektiivist suurema maalilisuse, teisalt aga võimaluse tõttu rõhutada rahvuse kestvust ja järjepidevust kaugete aegadega” (Kaljundi, Kreem 2018: 84–85).

Tollal levinud biologiseeritud rahvuskäsitlustes nähti rahvuse „degenereerumise” peamiste ohtudena linnastumist, sündimuse langust, väljarännet ja ümberrahvastumist (Veski 2015: 114). Kaarel Liidaku sõnul oli just maal võimalik taas leida rahvuslikud traditsioonid, linn aga esindas võõrast tsivilisatsiooni, kus eestlase tõutervis kidunes. „Lähtudes maast ja tõelise „maa-vaimu” omaks võtnud haritlaskonnast, peab rahvuslik ülesehitamine minema ka linna, muundades seda aja jooksul eesti linnaks.” (Liidak 1934) Emantsipeerunud linnanaised pälvisid omakorda sageli kriitikat oma „loomuliku ülesande”, st emarolli täitmisest hoidumisega (vt Kalling 2006: 13–14).

Vaadeldud raamatutes elavad maal minevikuaineliste teoste Pärt, Liine ja Salme. 1930-ndatest kõnelevate raamatute Aadi, Kiki, Olev ja Trips-Traps-Trull on linnalapsed, kuid viibivad ajutiselt maal ning mitmel puhul toimuvad tegelastega olulised arengud just maakeskkonnas. Tsaariaja laps Erni elab poolruraalses Haapsalus, kus hommikuti lehma mööda tolmuheid tänavaid karja ajab, kolmekümnendate Rõtva on hiljuti suurlinnast väikelinna kolinud. Kolmekümnendaid kujutavais teostes on maalemineku ajendiks sageli maaolude tervistav vägi, näiteks kingsepapere ainus poeg Aadi saadetakse linnast maale tervist turgutama (Truupõld 1937). Sama vanad maalapsed on närvast linnapoisist märksa suuremat kasvu ning pakatavad tervisest, on tugevad, osavad ja töökad. Ehkki muidu hea tervise juures, kosub maal siiski ka Kiki koos soome sõbrannaga. „Nad ise muutuvad priskemaks, sest nende isu kasvab iga päevaga, ebaloomulik linnaplika kõhnus annab maad õitsevaile värvele ja ümmaraile vormele” (Saretok 1936: 77). Maaelu tähendab aktiivseid tegevusi värskes õhus: Kiki ja Väiski veedavad päevi ujudes ja ringi joostes, Aadi õpib korralikult ujuma ja kala püüdma.

Maaelu pakub avarust ja vabadust, eriti võrdluses linnaga. „Siin maal ei olnudki keldritube nagu linnas” (Truupõld 1937: 27). Talu kui maavaldus pälvib linnalapse imetluse: „Käärü elumaja on nagu loss, sest tal on torn otsas, kust on hea ümbrusele vaadata ja laulda „Ilus oled isamaa”; „arvestan kohe, et linnas mahuks neisse ruumidesse viis lastega perekonda elama”; „[a]ed on suur nagu mõni ilupark ehk Kadriorg” (Truupõld 1937: 97–101). Noor maanaine pihib eraelulisi valikuid kaaludes: „[---] mina ei suuda linnas elada, sest vajan põlde, aeda, loomi ja talutalitust” (Truupõld

1937: 118). Eriliselt edumeelne on sugulase talus nähtud moodne tall, kuhu talvel toodavat koguni elekter. „Lauta käisin ka vaatamas, see on nagu Estoonia kontsertsaal, ilus, puhas, veevärgiga,” kirjutab Aadi. (Truupõld 1937: 105) Esile tõstetakse talumajapidamist kui hästiorganiseeritud tervikut. „Paremal pool on vankrikuur, sealaudad ja saun. Pahemal esimesena heinaküün ja laut, siis vana ait ja siis ait kõrgel kivivundamendil laia trepisealsega uste pool küljes. See kõik kokku on Salme kodu! Niisugune suur kodu...” (Mäelo 1937: 114–115)

Maaelu keskmes on talu, kuid oma roll on ka ümbritseval loodusel, mille ilu rõhutatakse pigem kooskõlas inimtegevusega: „[---] igaüks, kel vähegi on pilku ja huvi loodusele, leiaks, et Lilleru on võrratu oma Kõivumäega, rammusate aasadega ja Tähejõe kõrgete liivakallastega, et Jumal siin on armastusega kinkinud ilu oma rikkast salvest” (Saretok 1936: 23). Inimkäte kujundamata keskkonda näidatakse seevastu negatiivselt. Vaeslaps Liine elab väljaspool kultuurmaastikku, viletsas hütis sooserval. Soo on ohtlik ning memm hirmutab Liinet soovaimudega. „Sellepärast Liine kardab sood, mis on nii pikk ja lai, et keegi ei tea, kuhu see lõpeb.” (Mäelo 1938: 32)

Linna ja maa kontrast jäi kogu sõdadevahelisel perioodil aktuaalseks, pahelist linna vastandati maaelu idüllile (Hasselblatt 2016: 416). Kõnealustes teostes võib samuti tajuda teatavat pingevälja linna ja maa vahel, näiteks peibutab linn tegelasi (illusoorse) kergema eluga. Kadakliku poisi vanaisa mõtiskleb: „Miks kosis poeg kadaka perekonnast naise, miks ruttab ta isatalu müümisega? Vanaisa mäletab, et ta poega koolitades sageli oli öelnud: „Eks sa õpi, siis pääsed Vesioru orjusest linna kergemale elule.” Kui valesti on ta armastanud Vesiorut, kuhu isaisad on andnud nuri-semata oma töö ja elujõu.” (Truupõld 1937: 152) Maainimesed teadvustavad ohtu, et „talulapsed jooksevad linna kergemale ametile ja unustavad sünnikoha” (Truupõld 1937: 45). Ühes külas pole ainsatki last. Vanad peremehed-perenaised „[ü]tlesid, et neilgi on olnud lapsi, kuid need elavad linnas ega taha tulla maale, kus töö on tappev ja elu igav” (Truupõld 1937: 111).

Linna kingsepaõpilaseks läinud Pärt kogeb esimesest päevast peale sealse elu pahelisust. „Kuigi ta kõike seda, mis ta enda ümber nägi halba ja inetut, omaks ei võtnud, õppis ta sellest siiski palju. Ta õppis aru saama, et inimene inimesele ei halasta.” (Mäelo 1935: 72) Suurlinna elu näidatakse kohati kriitiliselt ka kolmekümnendate kontekstis, näiteks väikelinna eeliseid esile tuues. Ritva ema kolis tütreaga väikelinna, „kus lapsel olid suuremad võimalused pääseda värskesse õhku ja saada paremat ning värskeemat toitu kui suures linnas. Samuti oli temale ja Ritvale palju meeldivam evida omaette väikest kena maja, kui elada suure linna kitsais ja ebamugavais üürikortereis.” (Saretok 1938: 12)

Ka edukalt linnas läbi löönud inimestele on tähtis emotsionaalsete ja füüsiliste sidemete hoidmine maakohaga, kust nad pärit on: „[---] käesoleval suvel on käimas ehitustööd Kiki isa, arst Meelismaa kodutalus, vanemad tahavad nimelt sinna lähedale, nii armastatud paika, ehitada ammuigatsetud suvilat, milleks nad on säästnud raha juba abielu esimesest aastast” (Saretok 1936: 8). Sidemete hoidmist maaga ja sedakaudu minevikujuurtega peetakse oluliseks toonase moodsa lapse sirgumisel. Tuuakse välja peremehesuhet maaga ning maatöodes vastutuse võtmist. Järje-

pidevuse katkemises, esivanemate panuse kergemeelses kõrvaleheitmises nähakse ohtu identiteedile. Seega: ehkki moodsal linnaelul on hulganisti plusse alates kas või elektrivalgusest, ei tohi mingil juhul kaotada sidemeid mineviku ja traditsioonidega. Nõnda ei ole vaadeldud teostes ka mõeldav lapseõlv ilma vähemasti episoodilisegi kokkupuuteta maaeluga.

Maaelu seostus paratamatult füüsilise tööga, laste puhul töökasvatusega. XX sajandi alguskümneleil Euroopas toimunud kiirel üleminekul moodsasse lapsepõlvkäsitusse asendub laps kui tööjõud järk-järgult lapse kui täiskasvanu vastutus-alusega; laps pole enam pere sissetulekuallikas, vaid keegi, kellega kaasnevad hool ja kulutused (Cunningham 2014: 82). Samas tuuakse kõnealustes raamatutes töötamist, just maast-madalast lapsi kaasavat maatööd esile millegi positiivsena. Linna-lapsi näib ähvardavat tööst võõrdumine ning sellega kaasnev üldine eluvõõrus. Minevikku kujutavad teosed näitavad laste osalemist talutöodes varasest east peale. „Memm ütleb, et inimene peab maast-madalast tööga harjuma, muidu ta läheb hukka” (Mäelo 1938: 58). Seitsmene Liine õpib villa kraasima ja sukka kuduma, vanaema väetiks jäädes saadetakse ta lähedal asuvasse tallu karjatüdrukaks.

Salme tunneb ise sisemist sundi kodustes töödes osaleda. Viie ja poole aastaselt kanakarja, kuue ja pooleselt seakarja asumisega edeneb lapse sotsiaalne staatus peres. „Nagu iga uue, Salmele usaldatud töö algul, elab ta ka nüüd üle suure enesetunde tõusu. Ikka rohkem ja rohkem ta tunneb eluõigust teiste taluelanikkude keskel. [...] Söögilauas ei tohi teda Jaan enam pilgata kui armuleiva sööjat...” (Mäelo 1937: 116)

Töökasvatus ongi minevikuteostes peamine kasvatusviis. Pärdi onu on küll lapse suhtes heatahtlik, ent ta oli „üks nendest meestest, kes oli unustanud omaenese lapseõlve ja kes ei mõistnud nüüd ka Pärdi lapsejõudu suure inimese jõust eraldada. Tema põhimõtteks oli töö ja raudne püüd raskusi võita, mispärast ta Pärdigi tööga ülekoormamist võttis kõige loomulikuma kasvatusvahendina.” (Mäelo 1935: 39) Võib täheldada nihet kolmekümne aastate laste suhetes tööga: moodsa pere väikelaste töökohustused on minimaalsed, andes võimaluse igavust tunda, mida isa taunib: „Noh, m i n a oleksin karjapoisina üsna hea meelega toas istunud, – ei mul poleks igav olnud! [...] Kui siis viimaks sai rehetuppa ahjupaistele sooja, – teie mehi-kesed ei oska arvata, missugune mõnu see oli!” (Sillaots 1936: 18)

Maal suvitavate linnalaste jaoks on töökasvatus omalaadne initsiatsioon täisväärtuslikuks inimeseks saamisel. Esiotsa pelgab Aadi, et „maal pannakse lapsed karja, mis olevat üks väga ränk amet. [...] Minu ema arvab, et ma ei tohi karja minna, sest olen väga nõrk ja talle ainukeseks lapseks üldse.” (Truupõld 1937: 12) Talulapsed jällegi põlastavad seetõttu Aadit: teda talus tööle ei panda, õigupoolest ei oskagi ta maatöid teha. Seevastu näidatakse, kuivõrd harjunud ja vilunud on maal püsivalt elavad lapsed erinevaid ülesandeid täitma: viivad hobuseid koplisse ja piima meiereisse, seitsmeaastane peretütar söötab kanu, korjab mune, toidab kassi ja koera, toob pliidi ette laaste jne (Truupõld 1937). „Ma hakkam tähele panema, et siin kõik teevad tööd, isegi laisk kass [...] korjab aidast hoolega hiiri ja see jalgadeta mees võiks ju laiselda, sest ta ei saa ju käia, aga ka tema teeb tööd.” (Truupõld 1937: 51) Aadi läheb enesetõestuseks karja, tänu sellele õnnestub tal viimaks ümberkaudsete lastega tutvust teha. „See on hea, et ma Valgule tulim, siis ma kasvan rutemini meheks kui linnas.”

(Truupõld 1937: 75) Aadil tekib peagi kindel soov taluperemeheks saada. Üldine tööeetika ilmneb täiskasvanud kõrvaltegelase mõneti programmilises abiellumises endast tunduvalt vanema mehega, kelle laokil talu on vaja „elama ajada” (Truupõld 1937: 118). Mootorrattaga linnakavalerile annab tegus naine korvi: „Mis on üks auto või tsikkel ühe elusa hobuse kõrval, kellel elus süda sees on, kes peremehele hirnub ja oma pea paneb tema õlale” (Truupõld 1937: 184).

Saretoki „Kiki suures suves” otsustavad tüdrukud vaese karjapoisi hädast välja aidata ja lähevad oma jõudeelu ohverdades ise tema eest karja. Nii saab poiss samal ajal suvila ehitustöödel õpinguteks korralikumat palka teenida. „Kiki ja Väiski harjuvad kõiksuguste ebamugavustega, muutuvad päris tavalisiks karjalapsiks, kes väiksematki lõbustust ja maiuspala oskavad hinnata, õpivad armastama loomi ja tundma nende harjumusi.” (Saretok 1936: 77) Just karjaskäimist näidatakse tõelise elu kogemise vältimatu komponendina. Sügisel linna tagasi pöördudes on nii tüdrukud kui ka Aadi karjasepõlve edukalt läbi teinud. „„Kas maal oli raske, kas nad sundisid sind tööle ka?” muretses ema küsida, kuigi poeg seisis ta ees nagu kehastatud jõud ja tervis. Aadi punastus. See ema küsimus oli Valgu rahva kohta haavav. Valgul ei sunnitud kedagi üleliigsele tööle, sest lapsed on kasvatatud tööd austama ja tegema.” (Truupõld 1937: 202)

Kuigi minevikku käsitlevad teosed toovad välja lastele osaks langenud tööde raskust, isegi ülejõukäivust, ilmneb uute aegade puhul jällegi mure haritlaskonna linnastumise ja kergema elu ihaluse pärast. Maatöid näidatakse moodsa linnalapse jaoks vajaliku väljakutsena, mispuhul raskused ja ebamugavused nagu ilmastik ja vara tõusmine õilistavad töö tegijat ning võimaldavad tal saada oma rahva täieõiguslikuks esindajaks.

Eestluse aade ja rahva tulevik

Kolmekümnendate aastate intellektuaalsetes aruteludes kujutati rahvust sageli organismina, mis võis areneda, aga ka degenereeruda. Nende nägemuste juurde kuulub nii „700 orja-aasta” taandareng kui ka „rahvakeha tervisele” tähelepanu pööramine, rahvusliku omapära sõnastamine, tasakaalu otsimine traditsioonide ja moderniseerumise vahel (Veski 2015: 136–138). Mitmes kirjutises väljendus eestlaste väikerahvaäng: näiteks A. H. Tammsaare ja Kaarel Liidak pidasid eestlaste üheks peamiseks probleemiks rahvuslikku alaväärsustunnet ning sellest tulenevat teiste kultuuride järeleaimamise püüet (Veski 2015: 45–46).

Püüd noortes rahvuslikkust õhutada annab tunda ka vaadeldud raamatutes. Jüri Parijõgi (1936: 444) kirjutab: „[---] sageli püütakse lastes näidata voorusi ja tundeid, milleks neil vastavas eas dispositsioonid puuduvad. Kas saavad näit. 8–10-aastased kõnelda rahvustundest või isamaa-armastusest? Selles eas on rahvustunne ja isamaa-armastus alles n. ö. koduloolised – armastus perekonna vastu ja kodumeelsus.” Siinseis teostes võibki täheldada tasakaalu otsinguid suurte rahvuslike tunnete ja intiimse koduarmastuse vahel. Ühe rahvust ühendava ja sobivalt väärrika ajalooga traditsioonina on kujutatud laulupidu. Kolmikud seikleavad Tallinnas üldlaulupeol ning Kiki

viib soomlanna maakonna lastelaulupeole. Samuti on au sees rahvakalendri pühad, eriti jaanipäev, mida Truupõld ja Mäelo on kujutanud ühtehoidva maakogukonna rõõmupeona.

Truupõllu „Aadi esimese armastuse” pealkiri ei viita mitte mõnele konkreetsele isikule, vaid just isamaa-armastusele. Omalaadse kultuurikangelase või mütoloogilise esivanema rolli asetatud vana kirikuõpetaja peab poiste salaühingule sütitavaid kõnesid:

Paljud, kes on vaadanud maakaarte, ei taha olla eestlased ja nii väikese riigi elanikud. Palju uhkem on olla hästi suure riigi elanik ja sellepärast on meil palju kadakaid, kes tahavad olla sakslased, palju pajulasi, kes tahavad olla venelased, sest need riigid on maakaardil maailmatu suured ja uhked. (Truupõld 1937: 127)

Taadi õpetussõnad avaldavad poistele sügavat muljet. „Siin maal on keegi, kes kõneleb nii pühalikult eestlusest, et kõik poisid vaimustusest värisevad ja ma olen salaja selle üle nutnud, et kui ilusasti on Jumal mind loonud, et ma tohin eestlane olla” (Truupõld 1937: 145).

Kadaklus oli sõdadevahelisel ajal laialt kasutatud, kuid laialivalgum mõiste. Kuigi mingit massilist saksastumist ei toimunud enam ammu, kumab läbi „hoiak, et saksastumise samas tempos jätkumine paneb ohtu nii eesti rahva kui riigi eksistentsi” (Tark, Liivik 2020: 39). Pärast 1934. aastat hoogustus „kadakluse” vastane võitlus veelgi, näiteks rünnakutena nende vastu, kes oma nimed eestistamata jätsid (Tark, Liivik 2020: 37). „Aadi esimeses armastuses” räägib vanavanemate talus suvitav kadaklik Heints eesti keelt halvasti, kuid kohalike poiste seas hakkab järk-järgult eestlusele pöörduma, sattudes nüüd omakorda konflikti oma emaga. „[---] kui raske on olla eestlane, kui mamma seda ei taha” (Truupõld 1937: 164). Edaspidi nimetab kadaklusest pöördunu end Heinoks. Sügisel tema linnakoju n-ö kontrollkülastust tehes korraldavad poisid seal paraja mässu: pliidi alla tulle visatakse saksakeelsed ajalehed ja ajakirjad, ema tikitud saksakeelse piiblisalmiga seinavaibake ning koguni kaks saksakeelsete kirjadega sohvatatja. Nimede eestistamise kampaania jõuab ka laste sekka, sedapuhku loomi ümber ristides: „Meil ja taludel on juba eesti nimed, aga mis kord on meie talude loomadega? Kas elavad meie taludes saksa ja vene soost koduloomad, sest nimede järgi nad küll eestlastele ei kuulu.” (Truupõld 1937: 134)

Tol perioodil kasvas noortele mõeldud sõjaajalooliste, eriti Vabadussõjaga tegelevate väljaannete hulk (Kaljundi, Kreem 2018: 78). Truupõllu jutustuses pakuvad Vabadussõda ning sõjakangelased Aadile võimaluse reflekteerida kangelase rolli üle, Ollik-Andevei Erni jaoks päädib täiskasvanuks saamine sõjas osalemisega. Aadi kohtab ühes laokil majapidamises jalutut meest, kes on sõjas parunite vastu võidelnud. Esiti mõtleb poiss, et ta iialgi sõduriks ei hakka. Vanataadi patriotlikke jutte kuulates tekib poistes aga siiras kahetsus, et nemad pole saanud omal ajal sõjast osa võtta. „„Kui kurb, et Vabadussõda on juba möödas,” ohkab Kiviaia Eedi. Vanaisa kõneleb uutest sõdadest, mis võivad tulevikus tulla.” (Truupõld 1937: 158) Tsitaadi viimast lauset tuleb mõista lootuse külvamisena: küll saabub aeg, mil poisidki kangelasteks võivad saada. Samas märgib taat, et parim lahendus on kangelasena sõjas

surra, sest „[e]llu jäädes on kangelased sageli vigased ja kellel ei ole varandusi, peavad elama saunikusandina ja kandma teiste peremeeste vanu riideid, sest ükski riik ei jõuaks invaliididele pakkuda muretut ja hooldatud elu” (Truupõld 1937: 158). Ollik-Andevei „Erni” nimitegelane saabki Vabadussõjas raskelt haavata. Raamatu lõpustseenis peetakse haigla akende all vabariigi aastapäeva paraadi ning Erni jääb kosuma lapsepõlvesõbranna seltsis, kelle vastu tunneb õrnu tundeid tärkamas. Sama autori raamatu „Alati valmis!” peategelane Olev jällegi sooritab tsiviilkangelasteo, eelnevalt sisimas heidelnud, kas hoida oma veresugulaste poole või lähtuda laiemast hüvest. Olev nurjab oma pätistunud vendade pangaröövi, saab selle käigus raskeid vigastusi, ajalehed aga kirjutavad temast kui erilisest kangelasest.

Rahvuse tajumine rahvuskehandina või organismina võimaldas omakorda lapsi seostada rahvuse tulevikuga, kus tegelase käekäik kujutas metafoorselt rahvuse probleeme ja õnnestumisi. Mitu minevikuainelist teost jõuab lõpplahendusena iseisvusaega ning tegelaste elusaatus osutub kokkuvõttes õnnelikuks, osalt isikliku edasipüüdlikkuse, osalt iseseisvas riigis avardunud väljavaadete tõttu. Pärdi täismeheks saamisega saabub ka Eesti iseseisvus. „Talle tundus, et ta senine töö ei ole olnud talle tähtis töö enese pärast, vaid rohkem isikliku paremuse pärast. Ta elas üle suuri sisemisi jõuavalidusi, mis kiskusid teda anduma tööle töö enese pärast oma rahva kasuks.” (Mäelo 1935: 104) Tänu oma riigi saabumisele saab Pärt astuda õhtugümnaasiumi ning töö kõrvalt intensiivselt õppides selle kahe aastaga lõpetada. Järgnevalt on tee lahti juba ülikooli. Truupõllu „Aadi esimeses armastuses” sütitavad vanataadi kõnelused poistekampa end eestluse järelkasvuna mõtestama ning omavahel tulevaste ametite spektrit jagama.

Heino, Aadi ja palju teisi poisse lubasid hakata peremeesteks. [---] Ats lubas õppida rohuteadlaseks ja Heino vanaisa käest osta apteegi. Leo kavatseb hakata pastoriks, sest tal on ilus lauluhääl ja suur vanaisa pärandatud raamatukogu. Ilmar naeris ja lausus, et tema treenib enese ohvitseriks, et oleks keegi, kes neid sõja ajal kaitseks. (Truupõld 1937: 196)

Kuna riigil on vaja ka insenere, on Ameerika tädipoeg sobivate huvidega. „Kui ma terve talve sulle veel kirjutan, küll sa siis tahad jääda Eestisse, sest Tallinnas on tehnikauülikool, kus insenere tehakse. Eestis on sul tööd kindlasti palju, sest terve linn lõhutakse ära ja ehitatakse otsast lõpuni uuesti.” (Truupõld 1937: 195–196)

Lapsi, siinkohal just poisse noore riigi personifikatsioonina näidates sidus Truupõld Eesti riigi tuleviku ühte tulevaste kodanike käekäiguga. Siia juurde kuulub eneseohverduse rõhutamine ning egoistlike motiivide kriitika. Tegelasi näidatakse kindlameelselt raskusi ületamas, nende läbi isiksusena arenemas ja viimaks ühiskonnale teeneid osutamas kuni teatud juhtudel sõja- või muu kangelase rolli võtmiseni välja. Tekstid näivad osutavat, et täiskasvanute probleemidesse sekkuda on laste kohus: laps on veel oludest rikkumata, samas kui vanem põlvkond ei ole võimeline pahedest tulenevaid probleeme lahendama. Siiski pälvis lasteraamatute plakatlik patriotism, mida ühiskondlik tellimus tagant õhutas, kohati ka kriitikat. Näiteks „Aadi esimesele armastusele” on ette heidetud liigset „patriotismimeelsust”

(Roos 1938: 100) ja seda, et autor käsitleb „kõiki praegusaja päevaküsimusi, nime- muutmise ja alustades ja kodukaunistamisega lõpetades. Kõike seda puudutab ta pealiskaudselt ja kõigesse toob ta mingi lapsiku kõrvalmaigu.” (Sillaots 1938b: 64)

Kokkuvõtteks

Käsitletud teostes ilmnes mitmeid lapsepõlvkujutuse ühisjooni. Lasteraamatuid on ajastule iseloomulikult kasutatud rahvusaate sisendamise vahendina, kaldudes tege- likkust ilustama. Eesti riigi tulevik on ühte seotud tulevaste kodanike käekäiguga, mida väljendab optimism nii tegelaste kui ka riigi arenguvõimaluste suhtes. Laps- tegelased lahendavad aktiivselt sekkudes sotsiaalseid probleeme, nagu alkoholism ja (sageli sellest tulenev) vaesus. Lapsepõlve ei kujutata mitte niivõrd ideaalse kasvu- keskkonna, kuivõrd tegelaste eeskujulike moraalsete hoiakute kaudu, nende sooviga olla voooruslik laps ja tulevikus edumeelne kodanik.

Samuti joonistub välja tasakaalu otsimine tuleviku ja mineviku teljel. Ühelt poolt on esil tulevikku suunatud, moderniseerumisele orienteeritud hoiak: hinnatakse moodsat elustiili ja ainelist progressi. Teisalt on teostes – puhuti samaaegselt – kohal ka minevik, mille problemaatilised aspektid saavad ületatud, positiivsed aga hoi- takse meeles ning maal asuvaid juuri tähtsustatakse. Seega ilmneb siin kaks vastas- suunalist tendentsi: vajadus olla moodne ja progressiivne, teisalt hoida traditsioone ning säilitada eestlaste kui maarahva identiteeti.

Siin vaadeldud autorid on vähem või rohkem programmiliselt lähenenud ideaalse elukorralduse propageerimisele ning tulevikukodaniku kujundamisele. Tekib küsi- mus, kas säärane mõneti püüdlük programmilisus on seostatav lastekirjandusvõist- luste antud ettekirjutustega, mida just naissoost kirjanikud võisid rakendada oma loomingule suurema kaalu andmiseks. Mitu siin vaadeldud teost on loodud lähtu- valt toona sõnastatud vajadusest spetsiifiliste poiste- ja tüdrukuteraamatute järele, vastavalt Truupõllu „Aadi esimene armastus”, Ollik-Andevei „Erni”, „Alati valmis!”, Mäelo „Pärt on minu sõber” poistele ning teiselt poolt Saretoki „Sinistkirja nuku- lapp”, „Kiki suur suvi”, Mäelo „Soohüti Liine” ja „Salme astub ellu” tüdrukutele.

Truupõllu „Aadi esimene armastus” võiks stilistiliselt olla tugev teos, mis kasutab huvitavaid ja toona uudseid võtteid, nagu kirja vorm. Paraku varjutab seda tugev ideo- loogiline ambitsioon. Mäelo „Salme astub ellu” on aga mälestusliku lapse maailma kujutuselt võrreldav Tuglase „Väikese Illimariga”. Mäelo teost eristab Tuglase omast peamiselt see, et esimene on ja teine pole kirjutatud lasteraamatuna. Siinkohal tekib küsimus, kas mitte seetõttu pole „Väike Illimar” end tugevalt kirjanduskaanonis kehtestanud, samas kui Mäelo lapsepõlvaineline raamat on unustatud. Laiemasse konteksti asetamiseks vajaks kolmekümnendate aastate lastekirjandus süvitsi uuri- mist, sealhulgas nais- ja meesautorite, aga ka realistlike ja fantaasiateoste võrdlevat käsitlust.

KIRJANDUS

- Cunningham, Hugh 2014.** Children and Childhood in Western Society Since 1500. London–New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003033165>
- Eesti lastekirjanduse kuldvara 2018.** Toim Jaanika Palm, Ülle Väljataga, Anu Kehman. Tallinn: Eesti Lastekirjanduse Keskus.
- Hasselblatt, Cornelius 2016.** Eesti kirjanduse ajalugu. (Heuremata. Humanitaarteaduslikke monograafiaid.) Tlk Mari Tarvas, Maris Saagpakk, Ave Mattheus. Tallinn–Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Heywood, Colin 2018.** Childhood in Modern Europe. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781139046756>
- Kaljundi, Linda; Kreem, Tiina–Mall 2018.** Ajalugu pildis – pilt ajaloos. Rahvuslik ja rahvusülene minevik eesti kunstis. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum.
- Kalling, Ken 2006.** Naiste emantsipatsioon on üks rassi surma peapõhjustest... Naisküsimuse biologiseeritud käsitlemise näiteid Eestist. – Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXXV. Toim Lea Leppik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 7–22.
- Kalling, Ken 2020.** Eestlase kvaliteet sõjaeelses vabariigis. – Vikerkaar, nr 9, lk 84–94.
- Kannike, Anu; Uiho, Madle 2022.** Moodsa elu õppetunnid. Tallinn: Argo.
- Kauts-Vesilo, Agnes 1936.** Juss ja Maarja. (Looduse lasteraamat nr 9.) Tartu: Loodus.
- Kelen, Christopher; Sundmark, Björn 2013.** First things. Introduction. – The Nation in Children's Literature. New York–London: Routledge, lk 1–8. <https://doi.org/10.4324/9781003033165>
- Krusten, Reet 1984.** Laste- ja noorookirjandus 1920.–1930-ndail aastail. – Eesti kirjanduse ajalugu. IV kd, 2. rmt. Aastad 1930–1940. Peatoim Endel Sõgel. Tallinn: Eesti Raamat, lk 423–448.
- Krusten, Reet 1995.** Eesti lastekirjandus. Tartu: Elmatar.
- Liidak, Kaarel 1934.** Eesti rahvuslik ideoloogia ja maa selle alusena. – Üliõpilasleht, nr 5, <http://www.kirjandusarhiiv.net/?p=1691>
- Mattheus, Ave 2012.** Eesti laste- ja noortekirjanduse genees: küsimusepüstitusi ja uurimisperspektiive. (Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 31.) Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Mäelo, Helmi 1935.** Pärt on minu sõber. Noorsoojutt. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
- Mäelo, Helmi 1937.** Salme astub ellu. Jutustus noorsoole. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
- Mäelo, Helmi 1938.** Soohüti Liine. Lugu tütarlapsest üle viiekümne aasta tagasi. Noorsoojutt. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
- Mäelo, Helmi 1959.** Talutütar. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Mürsepp, Mare 2005.** Lapse tähendus Eesti kultuuris 20. sajandil: kasvatusteadus ja lastekirjandus. (Tallinna Pedagoogikaülikooli sotsiaalteaduste dissertatsioonid 16.) Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Niitra, Mari 2005.** Rahvusliku ideoloogia ilmingud 1930. aastate eesti muinasjuttudes. – Nukits, lk 8–11.
- Nikolajeva, Maria 1996.** Children's Literature Comes of Age. Toward a New Aesthetic. New York–London: Garland Publishing. <https://doi.org/10.4324/9781315667492>
- Ollik-Andevei, Jetta 1936.** Erni. Noorsooromaan. Tallinn: Rahvaülikooli kirjastus.
- Ollik-Andevei, Jetta 1937.** Alati valmis! Esimene osa. Tartu: Turist.
- Ollik-Andevei, Jetta 1938.** Alati valmis! Teine osa. Tartu: Turist.

- Palm, Jaanika 2010.** Eesti lastekirjanduse teooria ja kriitika kuni aastani 1939. Magistritöö. Kultuuriteaduse ja kunstide instituut. Eesti kirjanduse ja teatriteaduse osakond. Tartu Ülikool. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/15261>
- Parijõgi, Jüri 1936.** Noorsookirjandus 1935. a. – Looming, nr 4, lk 442–448.
- Parijõgi, Jüri 1939.** Murdeealiste poiste kirjanduslikud ainevallad ja käsitluslaad. – Eesti Kirjandus, nr 1, lk 20–26.
- Roos, Jaan 1938.** Mis vahe on klassilise, rahva- ja noorsookirjanduse vahel? – Postimees 1. VIII, lk 3.
- Roos, Jaan 1938.** 1937. aasta „Kuldraamatu” sari. – Kasvatus. Eesti Õpetajate Liidu kasvatus-teaduslik ajakiri, nr 2, lk 99–102.
- Ross, Johanna 2023.** Moodne daam 1910. aastate naiskirjanduses. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 775–803.
- Saretok, Valve 1936.** Kiki suur suvi. (Looduse lasteraamat 11.) Tartu: Loodus.
- Saretok, Valve 1938.** Sinistkirja nukulapp. (Targad tähed 4.) Tartu–Tallinn: Loodus.
- Saretok, Valve 1956.** Läbi uduliniku I. Noore vabariigi koolis. Toronto: Orto.
- Sillaots, Marta 1935.** Trips, Traps ja Trull. Jutt väikestele lastele. Viljandi: Sakala.
- Sillaots, Marta 1936.** Trips, Traps, Trull Tartus. Tartu: Noor-Eesti.
- Sillaots, Marta 1937.** Trips, Traps ja Trull Haapsalus. Tartu: Noor-Eesti.
- Sillaots, Marta 1938a.** Trips, Traps ja Trull saavad sõbra. (Targad tähed 10.) Tartu–Tallinn: Loodus.
- Sillaots, Marta 1938b.** Uusi noorsooraamatuid. – Eesti Naine, nr 4, lk 63–64.
- Sillaots, Marta 1939a.** Tütarlaste lugemisvarast. – Eesti Kirjandus, nr 6, lk 260–266.
- Sillaots, Marta 1939b.** Sealtpoolt künniseid. Tartu: Eesti Kirjastuse Kooperatiiv.
- Steinberg, Külliki 2023.** Marta Sillaotsa mitmepositsiooniline elu XX sajandi alguskümneidel. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 900–916.
- Süvalep, Ele 2001.** „Noor-Eestist” aastani 1944. – Epp Annus, Luule Epner, Ants Järv, Sirje Olesk, E. Süvalep, Mart Velsker, Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri, lk 159–269.
- Tark, Triin; Liivik, Olev 2020.** „Kadakasaksluse” mõiste sõdadevahelise Eesti avalikus arvamuses. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, nr 3, lk 28–39.
- Tarrend, Ave 2005/2006.** Eesti poisteraamatute kangelaste muutumised ajas. – Ariadne Lõng. Nais- ja meesuuringu ajakiri, nr 1/2, lk 35–53.
- Tiit, Ene-Margit 2022.** Pisikesed puidust linnad, inimesed sees. – Moodne joon. Eesti linna-elu 1920.–1930. aastail. Toim Kadri Bank. Tallinn: Äripäev, lk 17–33.
- Truupõld, Irma 1937.** Aadi esimene armastus. Tartu: Loodus.
- Vaan, Laura 2005.** Propagandatalitus Eesti Vabariigis 1934–1940. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, nr 3, lk 43–54.
- Veski, Liisi 2015.** Rahvuspsühholoogia ideed 1930. aastate Eestis. Magistritöö. Ajaloo ja arheoloogia instituut. Tartu Ülikool. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/48582>

Mari Niitra (snd 1979), MA, Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lastekirjanduse nooremlektor; Liivi Muuseumi juhataja (Rupsi küla, Peipsiääre vald, 60223 Tartumaa), mari.niitra@ut.ee

“How beautifully God has created me that I’m allowed to be an Estonian.” Projections of childhood in realistic children’s prose by female authors in the second half of the 1930s

Keywords: children’s literature, literary history, women writers, national ideology

The period of Estonian independence between 1918 and 1940 was also a prolific time for Estonian children’s literature: various genres evolved and books were being published vigorously. However, works from that period have received relatively little attention from researchers. This article focuses on realistic children’s fiction written by women in the second half of the 1930s, known as the authoritarian Era of Silence. Characteristically of the era, there were public debates on whether children’s literature should depict reality in an idealized way or handle problematic aspects as well.

In this article, I have analyzed how childhood and the conditions of children’s upbringing are depicted in these works, as well as how societal and educational expectations are reflected in them. The range of families portrayed in these stories varies from orphaned children and poor families to modern, well-off households. Recurring themes are the importance of education as the key to a better future and overcoming poverty. Rural life is idealized and essential connections with country life are always emphasized. On the one hand, these works depict the growing up of first-generation urban intellectuals who fled the harsh conditions and poverty of countryside, but on the other hand, it is considered important to introduce children to rural life as something “genuinely Estonian”. For example, children working as herders during the summer vacation is a recurring motif. The books reflect the intellectual debates of the time which sought a balance between tradition and modernization, even seeing modern urban life as a certain threat to national identity. Children are associated with the nation’s future, hence the exemplary moral attitudes of the characters and their willingness to assume the role of either a civil or war hero.

Mari Niitra (b. 1979), MA, Institute of Education at the University of Tartu, Junior Lecturer in Children’s Literature; Director of the Juhan Liiv Museum (Rupsi küla, Peipsiääre vald, 60223 Tartumaa), mari.niitra@ut.ee